

Nietzsche'de Dünyaya Farklı Bakmanın Bir İmkânı Olarak Türk Dili

Oğuz Düzgün¹

ORCID: 0000-0002-7663-2712

DOI: 10.55256/TEMASA.1633312

Öz

19. yüzyılın önemli filozoflarından olan Nietzsche, Batı uygarlığının sorunlarını eleştirel bir üslupla ele alarak o güne kadar keşfedilmeyen düşünme imkânlarının kapılarını aralamıştır. Nietzsche'nin modern akıl anlayışına yönelik eleştirileri kadar modern özne konusundaki eleştirileri de kendisinden sonraki tartışma konularını belirlemiştir. Nietzsche bir filolog olarak dönemindeki filoloji biliminin yetersizliğinden de şikayetçidir. Dil ve düşünce arasında ayrılmaz bağlantılar bulunduğunu düşünen Nietzsche, modern özne anlayışından Hristiyanlığın Tanrı inancına kadar, pek çok farklı alanda dillerin gramer yapılarının etkili olduğunu düşünmektedir. Gramer felsefesi kavramlaştırmasını geliştiren Nietzsche'ye göre, ortak dil ailesine mensup bir dili kullanan toplumların dünyaya bakma tarzları da birbiriyle benzer olacaktır. Filozof, Hint-Avrupa dil ailesine mensup diller yoluyla üretilmiş felsefelerde böyle bir benzerlik görmektedir. Eleştirisinin odağında bulunan modern özne anlayışının temelleri de ona göre Hint-Avrupa dillerinin gramer yapılarına dayanmaktadır. Nietzsche'ye göre, özne kurulum tarzının Hint-Avrupa dillerinden oldukça farklı olduğu Ural-Altay dilleri, dünyaya farklı bakmanın imkânlarını sunan dillerdir. Türkçenin de Ural-Altay dil ailesinin bir mensubu olduğu düşünüldüğünde, Nietzsche'nin Ural-Altay dillerinin farklı düşünme imkânları sunduğu konusundaki tezlerini, Türk dili üzerinden değerlendirmek mümkün olabilecektir. Bu amaca yönelik olarak, Ural-Altay dil ailesinin bir üyesi olan Türkçe üzerinden dünyaya farklı bir şekilde bakmanın mümkün olup olmadığı konusu, makale boyunca tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nietzsche, Özne, Hint-Avrupa Dilleri, Ural-Altay Dilleri, Türk Dili.

Turkish Language as a Possibility to Look at the World Differently in Nietzsche

Abstract

Nietzsche, one of the important philosophers of the 19th century, opened the doors to previously unexplored possibilities of thought by addressing the problems of Western civilization in a critical manner. Nietzsche's criticisms of the modern subject as well as his criticisms of the modern understanding of reason determined the discussion topics that followed him. As a philologist, Nietzsche also complained about the inadequacy of philology in his time. Thinking that there are inseparable connections between language and thought, Nietzsche thought that the grammatical structures of languages were effective in many different areas, from the modern understanding of the subject to the Christian belief in God. According to Nietzsche, who developed the conceptualization of the philosophy of grammar, the ways in which societies using a language that is a member of a common language family will also be similar to each other. The philosopher sees such a similarity in the philosophies produced through languages that are members of the Indo-European language family. According to him, the foundations of the modern understanding of the subject, which is the focus of his criticism, are based on the grammatical structures of the Indo-European languages. According to Nietzsche, the Ural-Altaic languages, in which the subject construction style is quite different from the Indo-European languages, are languages that offer the opportunity to look at the world differently. When we consider that Turkish is also a member of the Ural-Altaic language family, it will be possible to evaluate Nietzsche's theses about the Ural-Altaic languages offering different thinking opportunities through the Turkish language. To this end, the issue of whether it is possible to look at the world differently through Turkish, which is a member of the Ural-Altaic language family, will be discussed throughout the article.

Keywords: Nietzsche, Subject, Indo-European Languages, Ural-Altaic Languages, Turkish Language.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. oduzgun@bandirma.edu.tr

Giriş

Friedrich Nietzsche 19. yüzyılın önemli düşünürlerinden birisidir. Onun, Batı düşünce geleneklerine ve bu geleneklerin bir sonucu olarak gördüğü modernizme yönelik eleştirel bakışın öncü isimlerinden olduğunu söylemek bir abartı olmayacaktır. Nietzsche’nin eleştiri anlayışı, *Kritik der reinen Vernunft* adlı eseriyle Kant’ın başlattığı eleştirel sürecin radikalleşmesine tekabül eder. Bu noktada Nietzsche, Kant’ın düşünceleri yanında eleştirel felsefenin biza-tihi kendisini de köklü bir eleştiriye tabi tutarak, logos merkezci formüllerde sıkışıp kalmak yerine, ele avuca gelmez bir bütün olarak oluşa, insanın bedenine ve yaşamın kendisine dönmeyi teklif eden düşünür olarak belirginleşir.²

Nietzsche’nin özgünlüğü elbette önceki paragrafta ortaya konulan özellikleriyle sınırlı değildir. Onun çağdaş ve post-modern düşüncenin oluşmasında ne derece etkili olduğu da bilinen bir gerçektir. Hararetli bir şekilde gerçekleştirdiği rasyo eleştirisi, ahlâk ve din konusundaki eleştirel tespitleri, üstinsan kavramlaştırmasında kendisini gösteren insan görüşü, perspektivizm alanında öncü değerlendirmelerde bulunuşu gibi özellikleriyle Nietzsche, çağdaş bir filozof olarak da etkisini sürdürmeye devam etmektedir. Nihilizmin gelişi uyarısıyla modern çağın içine düşeceği değersizlik girdabını çok önceden bildirmiştir. “*Tanrı öldü*” metaforuyla anlatmak istediği gibi en yüksek değerlerin değerini yitirdiği, amacın ve nedenin artık bilinemeyeceği bir çağa girildiğinin ilk uyarısını yapan düşünür olmuştur.³ Üstelik umutsuzluğa da kapılmamış, eline aldığı çekici putları kırmak (yapı söküm) için savurmaya başlamış ve de çılgınca neşeden payını aldığını gösterircesine tüm değerlerin yeniden bir değerlendirilişi (yapı örüm) faaliyetine girişmiştir.⁴ İlgilendiği alanlar oldukça fazla olan düşünür, bütün bu alanlar itibarıyla bir şeyler söylemiş, bu durum da onun eserlerindeki düşüncelerinin karmaşık ve çelişkili olduğu şeklindeki kimi yorumları beslemiştir. Nietzsche’nin ilgilendiği ve özgün fikirleriyle sonraki düşünürleri etkilediği alanlardan birisi de filolojidir ki bu onun temel uzmanlık alanıdır da. Dönemindeki filoloji anlayışının yetersizliğinin farkında olan düşünür, bu bilim dalını kültür problemlerini ifşa etmede yöntemsel bir zemin olarak yeniden inşa etmeye çalışmıştır.⁵

Nietzsche’nin filoloji alanında da bir dönüşümü arzuladığı anlaşılmaktadır. Bu amaca matuf olarak “*Wir Philologen*” (Biz Filologlar) başlıklı makaleyi yazmış ve bu makalesinde çağdaş olan filologlara yönelik ciddi eleştirilerde bulunmuştur. Nietzsche’ye göre filolog, masumiyetini kanıtlamak istiyorsa üç şeyi anlamalıdır: *Antik çağ, şimdiki zaman ve kendisi*. Filologların hatası ya antik Yunan’ı, ya şimdiki ya da kendilerini anlamamalarıdır. Makale boyunca filologları şimdinin gerçekliğinden eskilere kaçtıkları için eleştiren Nietzsche, antik çağın ancak bugünden yola çıkılarak daha iyi anlaşılacağını belirtir. Düşünürüne göre, eğer filoloğa antik çağ boyunca kendi zamanını daha iyi anlama görevi verilirse, onun görevi ebedi bir görev olacaktır.⁶ Nietzsche henüz 20’li yaşlarda yazdığı doktora tezi *De Theognide Megarensi* (Megaralı Theognis Üzerine) yoluyla filoloji anlayışını zaten ortaya koymuştur. O güne kadar anlaşılmaz bir şair olarak kabul edilen Theognis’in nasıl anlaşılması gerektiğini göstermeye çalışan Nietzsche, yazdığı teziyle eleştirel bir tahlil gerçekleştirmiş; Theognis’in yaşadığı çağın ahlak ve siyaset anlayışını, yine onun dilinden yola çıkarak tasvir etmiştir. Nietzsche’nin gerçekleştirdiği bu tahliller, sadece dilin kültürü nasıl etkilediğini değil tarihin ve yaşayan kültürün de dili nasıl etkilediğini gösteren tahliller olmuştur.⁷

Çalışmada, felsefe ve dil ilişkisini ifşa etmek adına Nietzsche’nin ortaya koyduğu kimi tespitlere odaklanılacaktır. *İyinin ve Kötünün Ötesinde* adlı eserindeki kimi yorumları bu noktada yol göstericidir. İlgili eserin orijinal isminin ikinci bölümü⁸ Nietzsche’nin gelecekteki düşünürler için yeni bir felsefe örneği ortaya koymak istediğini zaten göstermektedir. Buna ilave olarak, eserin satırları arasında Nietzsche’nin filoloji alanında gerçekleştirmek istediği

² Friedrich Wilhelm Nietzsche, *Güç İstenci*, çev. Nilüfer Epçeli. (İstanbul: Say Yayınları, 2017), 275-277.

³ Nietzsche, *Güç İstenci*, 27.

⁴ Friedrich Wilhelm Nietzsche, *Putların Batışı Ya da Nasıl Çekiçle Felsefe Yapılır*, çev. Mustafa Tüzel. (İstanbul: İthaki Yayınları, 2005), 7.

⁵ Arthur Danto, *Nietzsche, Hayatı, Eserleri ve Felsefesi*, çev. Ahmet Cevizci. (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002), 3.

⁶ Friedrich Wilhelm Nietzsche, *Wir Philologen, Werke in drei Bänden* (München Band 3, 1954), 324, 329.

⁷ Friedrich Wilhelm Nietzsche, *Megaralı Theognis Üzerine*, çev. Yunus Emre Ceren. (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021), 8-10.

⁸ Vorspiel einer Philosophie der Zukunft.

dönüşüme de göndermeler yer almaktadır. Felsefenin temelinde bir *ortak gramer felsefesinin* (gemeinsamen Philosophie der Grammatik) bulunduğunu ortaya koymaya çalışan düşünür, felsefe kavramlarının, bütün bu rastgele oluşuyormuş gibi görünüşlerine rağmen esasında dilsel bir sisteme tabi olduklarını savunur. Hint-Avrupa dilleriyle Ural-Altay dillerini fazla da tafsilata girmeden karşılaştıran Nietzsche, *özne* anlayışlarındaki farklılık nedeniyle, bu dil ailelerinin felsefe yapma yöntem ve yollarının da farklı olacağını belirtir. Bu noktada Batı felsefesinin üzerinde yükseldiği Hint-Avrupa dillerinin karşısına Ural-Altay dillerini koyan filozof, Ural-Altay dillerini kullanan düşünürleri, kendi dillerinden yola çıkarak *dünyaya farklı bakma*⁹ imkânlarını keşfetmeye davet eder.¹⁰

Hint-Avrupa dilleriyle oluşturulmuş düşünme yollarından farklı düşünme yolları geliştirilebilir tespiti, antik Yunan'dan Nietzsche'nin kendi zamanına kadarki bütün bir Batı felsefesinin alternatifi olacak yeni düşünme imkânlarını keşfetmeye bir çağrı olarak düşünülmelidir. Bu noktada onun Ural-Altay dillerine ait vurgusu, bu dil ailesinin sınırları içindeki bütün dilleri kapsar niteliktedir. Bu diller arasında Türkçenin olmayışı ise düşünülemez. Zira bütün lehçeleriyle birlikte Türk dili, Ural-Altay dil ailesinin Altay koluna mensup bir dildir. Türkçe, Altay dilleri içerisinde 200 milyonu aşan konuşanıya en fazla konuşura sahip dillerindendir.¹¹ Bu arada Türkçenin de dâhil olduğu Ural-Altay dil ailesinin içinde Macarca, Fince, Estonca, Moğolca, Korece ve Japonca gibi akraba dillerin bulunduğu da unutulmamalıdır.

Bu noktada Nietzsche'nin, kendisinden önce dil-düşünce birliğini savunan *Wilhelm von Humboldt*'un (1767-1835) kimi fikirlerinden etkilenmiş olduğu gerçeği de hatırlanmalıdır. Humboldt'un *Weltanschauung* (Dünya görüşü) olarak bilinen hipotezi, dilin dünyayı belirlediği ve düşüncenin dil olmadan imkânsız olacağı şeklinde temel bir önermeye sahiptir. Bu yönüyle Humboldt'un *linguistik determinizm* olarak adlandırılan *dil belirlenimciliği* anlayışının ilk temsilcilerinden olduğu savunulabilir.¹² Humboldt'a göre bir milletin ruhsal bireyselliği ile dilinin biçimi arasında güçlü bağlar bulunmaktadır. Ona göre dil, kültürün de düşüncenin de şekillenmesinin ana sebebidir. Düşüncenin dil yoluyla ifade edilmesinin zorunluluğuna değinen Humboldt, dil ve düşüncenin ancak birbirlerine uygun düşen formlara izin vereceğini belirtir. Düşünür buradan yola çıkarak, dilin halkın ruhu; ruhun da halkın dili olduğu şeklindeki özdeşçi bir sonuca ulaşır. Esasında Humboldt'un, dil-düşünce ya da dil-kültür arasında karşılıklı bir etkileşimin varlığını savunduğu anlaşılmaktadır. Elbette Humboldt sadece Nietzsche'yi etkilememiş, Saussure gibi dilcilerin anlayışlarında da köklü değişikliklere sebep olmuştur.¹³ Nietzsche'nin, Saussure'ün dilbilim anlayışında etkili oluşuna dair tespitler, Humboldt gibi ortak bir kaynaktan buluşmalarından kaynaklanıyor olabilir. Nietzsche, eserlerinde Humboldt'tan sınırlı bir şekilde bahsetse de dilin; halkların tarihsel, düşünsel ve kültürel özelliklerini yansıtmalarıyla ilgili görüşlerini, Humboldt'un eserlerinden aldığı dersler yoluyla benimsemiş görünmektedir.¹⁴ Kimden ne kadar etkilenmiş olursa olsun bu durum Nietzsche'nin de *linguistik determinist* anlayışın öncü temsilcilerinden olduğu gerçeğini değiştirmeyecektir. Nietzsche'nin Ural-Altay dillerinin ya da Hint-Avrupa dillerinin kendilerine özgü kodlanmış ayrımları olduğu şeklindeki fikri de onun *dilsel görelilik* anlayışının bir tezahürü olarak okunabilir. Zira bir dilde kodlanmış ayrımların yalnızca o dile özgü olduğu fikrine *dilsel görelilik* denmektedir. Bu teoriye göre dillerin yapısal çeşitliliğinin bir sınırı yoktur. Kullanılan dil, izlenimlerin kaleydoskop benzeri akışı olan tüm gerçekliği, tamamen keyfi bölmelere bölmektedir.¹⁵

⁹ ...anders in die Welt blicken... (Friedrich Wilhelm Nietzsche, *Jenseits von Gute und Böse, Vorspiel einer Philosophie der Zukunft* (Leipzig: Alfred Kröner Verlag, 1924), 28.)

¹⁰ Friedrich Wilhelm Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, çev. Ahmet İnam. (İstanbul: Say Yayınları, 2015), 33-34.

¹¹ Musa Kaya ve Osman Demirel, "Türkçenin Konuşur Sayısı ve Dünya Dilleri Arasındaki Sıralamanın Analizi," *Aydın Tömer Dil Dergisi* 8, sayı: 2 (2023): 302.

¹² Jon Mills, "Linguistic Relativity and Linguistic Determinism: Idiom in 20th Century Cornish," (Paper presented at the New Directions in Celtic Studies Conference, University of Luton, Newquay, November, 2000).

¹³ Rabia Topkaya, "Dilin Aynasında Kültür: Humboldt Felsefesinde Dil – Kültür İlişkisi," *Vira Verita* 4, (2016): 65-66.

¹⁴ Christian J. Emden, *Modern Siyasal Düşünce ve Friedrich Wilhelm Nietzsche*, çev. Gamze Varım. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008), 171-172.

¹⁵ Mills, "Linguistic Relativity and Linguistic Determinism: Idiom in 20th Century Cornish," 3.

Humboldt ve Nietzsche’den sonra da dilin deterministik önemini vurgulayan dilbilimciler ve düşünürler çıkmıştır. 20. yüzyılın ilk yarısında da dil, gerçeklik algımızı şekillendirmede önemli olarak görülür. Bu çoğunlukla dilin, insanların etrafındaki dünyada ne gördüklerini önceden belirlediğini söyleyen Edward Sapir ve Benjamin Whorf’tan kaynaklanmıştır. Başka bir deyişle dil gerçekliği filtreler, insanlar gerçek dünyayı yalnızca dillerinin kategorilerinden görürler. Temelleri Nietzsche ve Humboldt’a kadar uzanan bu düşünce, Sapir-Whorf hipotezi olarak bilinir hale gelmiştir. Herkesin dünyayı anlamlandırmak için temel bir ihtiyacı olduğu öncülünden yola çıkar. Dünyaya anlam kazandırmak için düzen getiririz ve dil, dünyayı organize etmek için insanların elindeki temel araçtır.¹⁶

Deterministik ya da göreceli olarak adlandırılan dilbilim anlayışının ortaya çıkıp gelişmesinde Kant’ın II. Kopernik devriminin etkisi de yok sayılmamalıdır. Onun *fenomen-numen* ayrımı ve *idrak* (Verstand) kategorilerinin, bilginin oluşmasındaki zorunlu etkisine yönelik ısrarı böyle bir etkinin varlığını açıkça gösterir. Kant’a göre öznenin, *kendi başına şeyler* olarak gerçekliği bilmesine imkân bulunmamaktadır. Filozof bu anlayışını *transandantal idealizm* olarak adlandırır. İnsanın bilgisi ancak anlama yetisinin *a priori* kategorileri ve deneyime yönelik sınırlı algısının bir sentezinden oluşur. Kant açısından düşünüldüğünde; idrak kategorilerinin, görünün uzay-zaman formlarının ve de dilin sınırlarını aşarak kendi başına (numenal) bir gerçekliğin bilgisine ulaşmanın imkânı yoktur.¹⁷ Bu bağlamda, Humboldt’un nesnel hakikatin öznel bireysellikten doğduğuna yönelik tespitinde Kant’ın yankısını bulmak mümkündür.¹⁸

Kant’ın, kategorileri *a priori* (deneyimden önce) olarak kabul edişi, onun açısından deneyimle öğrenilen fonetik dilin de anlama yetisindeki kategorilere ve görüdeki formlara tabi olduğunu düşündürmektedir. Kant’ın da Chomsky’nin evrensel dil teorisini andıran bir *a priori* yapıyı diller için var saydığını anlıyoruz. Chomsky’nin teorisine göre diller arasında farklılıklar bulunsa da bütün dillerin temel yapısı bütün insanlarda ortaktır. Kant’ın *a priori* kategorilerinin de evrensel dilde olduğu gibi bütün anlama yetisi sahipleri için ortak olduğu düşünülebilir. Nietzsche de görüşlerini ortaya koyduğu bölümün sonunda Locke’un ideaların kökeni ile ilgili görüşlerinde fark ettiği yanlışlığı, çalışmaya konu olan tespitleriyle yadsıdığını belirtir. Nietzsche’nin yadsıdığı görüş, Locke’un insanların doğuştan herhangi bir düşünce ya da bilgi getirmede olduğu konusundaki deneyimci anlayışı olmalıdır. Zira Nietzsche’nin *atavizm* teorisi, doğuştan getirilen bilgileri varsaymaktadır. Nietzsche’nin tabirleriyle ifade etmek gerekirse, *onlardaki bir şey yönlendirir onları; bir şey birbiri ardınca belli bir düzene iter; doğuştan gelen sistemli bir yapıya, kavramların ilişkisine...*¹⁹ Bu ifadeler Freud’un, kuşaklar boyunca tekrar edilen deneyimlerin birbirini takip eden nesillerin “id”lerinde kalıcı izler bıraktığına dair düşüncelerini de hatırlatır.²⁰ Ancak Nietzsche’nin bu meseledeki konumlanışı, Chomsky’nin evrenselliğiyle kıyaslandığında tikel bir görünüm arz etmektedir. Esasen Nietzsche, Chomsky’den farklı olarak evrensel bir dilin var olmadığını ortaya koymak istediği için her bir dil ailesinin tikelliğine odaklanmıştır. Ancak bu tikellik toplumda sonlanır. Bvahdeir milletin fertleri arasında da olsa, dilin bir toplumsallığa dayanması gerektiğini Nietzsche de bilmektedir. Zira iletişimsellik bağlamında *sensus communis*’i zorunlu olarak talep eden dilde, kişiye özel dillerin var olmasının imkânı bulunmamaktadır.²¹

Platon’dan beri tartışılan dil-düşünce ilişkisi konusu bağlamında, düşüncelerin dil tarafından değil de dilin düşünce tarafından belirlendiğini savunan düşünürler de çıkmıştır. Çağdaş dilbilimcilerden *Ronald Langacker*’in görüşü buna örnek gösterilebilir. Langacker özellikle adalet, merhamet, vicdan, bezginlik benzeri soyut kavramlar bağlamında gerçekleştirdiği tartışmada, düşüncenin dilden farklı bir belirleyiciliğinin olduğunu ortaya koymaya çalışır. Düşünür, herhangi bir dil becerisi gerektirmeyen resim ve heykel gibi sanatsal faaliyetleri örnek göstererek,

¹⁶ Mills, “Linguistic Relativity and Linguistic Determinism: Idiom in 20th Century Cornish,” 1-2.

¹⁷ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, [A 80]-[A 82], [A 129]-[A 130].

¹⁸ Taylan Altuğ, *Dile Gelen Felsefe* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013), 77.

¹⁹ Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, 33.

²⁰ Calvin S. Hall, *Freudyen Psikolojiye Giriş*, çev. Ersan Devrim. (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016), 27-28.

²¹ Ludwig Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, çev. Haluk Barışcan. (İstanbul: Metis Yayınları, 2017), 110-111.

bütün bu örneklerin dil olmadan da düşünülebileceğinin kanıtı olduğunu belirtir. Türk dilbilimci Aksan, bütün bu farklı görüşleri tartıştığı bir yazısında, her ne kadar düşünceyi merkeze alan görüşlerde kimi tutarlılıklar bulsa da dil olmadan düşüncenin gerçekleşmeyeceği yargısının ağırlık kazandığı sonucuna varır.²²

Nietzsche'nin Humboldt düşüncesine dayanan tezinin doğruluğu ya da yanlışlığı konusunda bir tartışma gerçekleştirmek çalışmanın sınırlarını aşacaktır. Çalışma bağlamında Nietzsche'nin görüşü üzerinden bir tartışma gerçekleştirileceğinden, dillerin düşünceleri ve kültürleri belirlediği tezi merkeze alınacaktır. Ayrıca çalışma yoluyla Nietzsche'nin çağrısının Ural-Altay dillerine yönelik bir çağrı olduğu kadar Türk diline yönelik bir çağrı olarak da okunabileceği gösterilmeye çalışılacaktır. Zira Türkçe, yüzyıllar boyunca Avrupa dil ve kültürlerinden yalıtılmış bir coğrafyada konuşulup yazılan ve Ural-Altay dillerinin bütün özgün gramer özelliklerini içinde barındıran bir dildir. Türk dilinin, Ural dilleri (Fince, Macarca vb.) örneklerinin kaldığı oranda Avrupa dillerinin etkisine çok fazla maruz kalmamış olması ve Türkçeyi konuşanların, binlerce yıldan beri Asya'daki Türk topluluklarıyla ilişkilerini devam ettirmesi, bu dildeki Ural-Altay dil ailesi özelliklerinin korunarak geliştirilmesini sağlayan etkenler arasında sayılabilir. Öyleyse Nietzsche'nin Ural-Altay dilleriyle *dünyaya farklı bakma* daveti aynı zamanda Türk diliyle *başka bir felsefe/düşünme yolu* bulmaya davet olarak da okunmalıdır. Çalışmada yapılacak olan da Ural-Altay dillerinin bir temsilcisi olarak Türkçe'nin felsefi imkânlarını merkeze alan bir okuma olacaktır. Bu amaca ulaşmak için Türkçenin bütün gramer özelliklerine odaklanmak yerine, Nietzsche'nin de çağrısına uygun bir şekilde *özne* konusuna odaklanılacaktır.

1. Nietzsche'nin Gramer Temelli Özne Eleştirisi

Nietzsche'nin eleştirisi çok yönlüdür ancak bu eleştiri bir yönüyle de *modern özne* kurgusuna yönelik bir eleştiridir. Descartes'ın "*ben düşünüyorum*" (cogito) öncülü yoluyla, ben'in, düşüncenin yegâne nedeni olduğunu iddia etmesini de eleştirir. Nietzsche'ye göre bu değerlendirme apaçık bir kurgudan ibarettir. Bu kurgunun sadece bir inanç olduğunu belirten Nietzsche, her inanç gibi bu inancın da yanlış olabileceği üzerinde durur. Düşünür açısından öznenin varlığına dair bu kurgu gramere yaslanan alışkanlıkların doğal bir neticesidir. Mantıksal bir varsayımın metafizik bir hakikat gibi kabul edilmesi onun eleştirisinin hedefindedir. Nietzsche'ye göre düşünmenin varlığından bir *kendi başına şey* olmaklığıyla asla bilinemeyecek olan *düşünen bir şeyin* varlığını kurgulamak yerine; "*düşünme var, o halde düşünce var*" şeklinde, fenomenal gerçeklerle uzlaşan bir sonuca ulaşmak daha doğru olacaktır.²³

Descartes'ın kurucularından olduğu bu dilsel özne anlayışın temellerinde dönemin atom merkezci ruhunun izleri bulunmaktadır. Nietzsche'nin eleştirisi temelde bu fiziksel atomcu anlayışa yöneliktir. Atomu kuvvetin öznesi olarak gören bu anlayış, atomculuğun son sığınakları olarak *ruh*, *benlik* ve *ego* yorumlarına da yansiyacaktır. Böylece sadece kuvvete has olan temel bir çoğulluk ve mesafe, maddeye isnat edilmiş olmaktadır.²⁴ Nietzsche'nin atomizm karşıtı bu yönelimi Kant felsefesinin radikalleşmesi olarak da okunabilir. Zira Kant, ruhun olgusal anlamda bölünmez ve parçalanmaz bir töz olduğuna dair atomcu yargıları daha başlangıçta bir yanlışlık olarak kabul etmiştir. Zira ruh, Kant açısından sadece bir ideadır. Bir zorunlu akıl kavramı olarak ideaya, duyuda hiçbir olgusal karşılık verilemeyecektir.²⁵

Nietzsche'nin diller hakkındaki felsefi görüşlerinin temelinde de özne-nesne ve özne-yüklem benzeri dilsel ikilikler karşısındaki eleştirel duruşu yatmaktadır. Dillerde içkin olan özne-yüklem ayrımı, Nietzsche açısından nedensellik ve özgür irade hakkındaki epistemolojik önyargıların da kaynağıdır. Yapan artık eyleminden ayrıdır, sanki eyleminin nedeniymiş gibi kabul edilir. Nietzsche'ye göre şimşegin çaktığını gördüğünde halkın zihni eylemi ikiye katlar. Halk diliyle ifade edildiğinde, bu bir eylemin eylemi olarak yorumlanır. Halk zihni, aynı olayı önce neden

²² Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995), 54-55.

²³ Nietzsche, *Güç İstenci*, 326-327.

²⁴ Gilles Deleuze, *Nietzsche ve Felsefe*, çev. Ferhat Taylan. (İstanbul: Norgunk Yayınları, 2010), 20-21.

²⁵ Immanuel Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı. (İstanbul: İdea Yayınevi, 2017), [B 384]- [B 385], 237.

olarak, sonra ikinci kez de nedenin etkisi olarak varsayar. Nietzsche’ye göre başka bir şeyin nedeni olmak, o şeyin özgür sebebi olmaktır. Çünkü o kendimizden ayırdır ve özümüzün veya doğamızın bir parçası değildir. Dilimiz bizi böyle bir durumun varlığına inandırır; dolayısıyla gerçekleştirilen ya da dile getirilen eylemlere özgürlük yanılsaması da eşlik eder.²⁶

Nietzsche, pozitivistin *olgu merkezci* konumlanışına karşı çıktığı yerde her şeyin yorumlardan ibaret olduğunu iddia edecektir. Nietzsche’ye göre hiçbir olgunun “*kendi başına*” kurulma imkânı bulunmamaktadır. Bu düşünce, *kendi başına* şeylerin (Ding an sich) bilinemeyeceğine dair Kantçı yorumu hatırlatan bir tınıya sahiptir ancak Nietzsche’nin görüşü Kant’ın teziyle çok da uyuşur görünmez. Zira Nietzsche, Kant’ın merkeze aldığı bir kavram olan özneyi de bir kurgu ve yorum olarak kabul eder. -Ancak onun bu düşüncesinin temellerini de yine Kant’ın “töz”ü (Substance) idrakin bir kavramı haline getiren devriminde bulmak mümkün olabilir.- Nietzsche’ye göre «özne» verili bir şey değildir, ancak hayal gücü tarafından üst üste bindirilen, arkadan tanıtılan bir şeydir. Düşünür, *var olan bir yorumun ardına bir yorumcu koymak gerekli midir?* sorusunu sorar. Ona göre bu bile bir fantezi, bir hipotez olacaktır. Nietzsche’ye göre dünyayı yorumlamak için kullanılan bilginin bile yüzlerce anlamı bulunmaktadır. Perspektivizm, insanın dünyayı yorumlayan ihtiyaçlarından ve içgüdülerinden doğmaktadır. İçgüdülerin güce duydukları açlık bunca farklı bakış açısının kurucusu olmaktadır.²⁷ Nietzsche, sürekli aynı kalan tek bir öznenin var olduğu şeklindeki modern tezi de kabul etmeyecektir. Ona göre etkileşimleri ve mücadeleleri, düşüncelerin olduğu kadar bilincin de temelini oluşturan pek çok farklı öznenin bahsetmek mümkündür. Bir tek özne kabulü karşısına *çeşitlilik olarak özne* anlayışını ikame etmeyi teklif eden Nietzsche, öznelerin çokluğunun bir karışıklık gerektirmediğini, pek çok öznenin dâhil olduğu ancak müşterek egemenliğin yerleşik olduğu bir eşitler aristokrasisi benzetmesiyle ortaya koyar. Nietzsche açısından mevcut olan tek güç, iradenin gücüdür ve iradenin yaptığı sürekli değişime uğrayan öznelere emir vermekten ibarettir. Öznenin sürekli bir geçicilik ve ölümlülükle malul oluşu da onun çeşitliliğini ortaya koymaktadır.²⁸

Özne kavramının, bireyin eylemlerinin rasyonel faili olduğu şeklindeki anlayışın reddedilip içgüdülerin insan eylemlerindeki bilinç dışı rolüne vurgu yapılması, Freud’un bilinç dışını keşfetmesinden çok önce gerçekleştirilmiş bir devrimdir. Nietzsche’nin etkisi Freud sonrasına da uzanır. Bilinç altını dilde okuyan Lacan’ın ego ve ben’in bir öteki olduğuna dair tespitlerinde olduğu kadar *dilin öznesi, sembolik özne ve bilinçdışı özne* ayrımlarında da Nietzsche’nin etkisini sezmek mümkündür. Lacan’a göre birey bir özne olarak sürekli dile maruz kalmakta ve kendisini sürekli olarak bir dilin derununda bulmaktadır. İmgesel öteki ile ayna görüntüsü yoluyla yabancılaşan özne, dil yoluyla da yabancılaşmasını radikalleştirerek sürdürmektedir. Levinas da Nietzsche’nin etkisini hissettirir bir şekilde dil düzeninin, öznenin temelini atıldığı bir düzen olduğunu düşünür. Üstelik Levinas’a göre dilin varoluşsal olanla özel bir ilişkisi de bulunmaktadır.²⁹

Nietzsche, Tanrı inancının da dildeki özne anlayışının bir yansıması olarak ortaya çıktığını iddia eder. Dildeki aklın hilekârlığından dem vuran Nietzsche, insanların Tanrı’ya inanmasının nedeninin, onların hâlâ gramere inanıyor oluşu olduğunu savunur. Ona göre, tüm olanları eylem, tüm eylemleri de bir iradenin sonucu olarak kabul eden kadim psikolojik anlayış, bu noktada suçludur. Nietzsche’ye göre yanılsamanın sebebi insanın üç sarsılmaz gerçekliği olan *irade, zihin ve ben’i* dışarıya yansıtmasıdır. Nesnenin oluşması da Nietzsche’ye göre ben yoluyla gerçekleşecektir. Zira düşünürü göre nesne kavramı da *ego olarak bir nedenin yansımasıyla* inşa edilmektedir. Nietzsche bütün bunları birer zihinsel yanılğı olarak adlandırır.³⁰

²⁶ L. Q Pham, “Nietzsche on language and our pursuit of truth,” *The Expositor: A Journal of Undergraduate Research in the Humanities* 12, (2016): 65.

²⁷ Marco Viscomi, “Nietzsche’s critique of positivism The dialectical unity of the existent” in *the Existence and the One*, ed. Boško Pešić ve Pavao Žitko (TeseoPress, 2019).

²⁸ Nietzsche, *Güç İstenci*, 330.

²⁹ Faezeh Akdeniz, “Lacan ve Levinas’ta Dilin Kurucu İşlevi,” *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 34, (2022): 108, 119.

³⁰ Friedrich Wilhelm Nietzsche, *Putların Alacakaranlığında ya da Çekiçle Felsefe Yapmak*, çev. Firuzan Gürbüz. (İstanbul: Sis Yayıncılık, 2013), 23, 36.

2. Hint-Avrupa Gramerlerine Karşı Ural-Altay Gramerleri

Nietzsche'nin, insanın teorik ve pratik alanda kullandığı özne, nesne, yüklem benzeri kavramların oluşumunda gramerin etkisine işaret etmesi, dönemi itibarıyla özgün bir yaklaşımdır. Kendisinin bir filolog olması; dillerin gramer yapılarıyla özne, nesne ve eylem kavramları arasında ilişkiler kurmasını kolaylaştırmış olmalıdır. Bu bağlamda Nietzsche'nin felsefe sistemleriyle dillerin gramer yapılarının benzerliğine dair vurgusunu bu bölümde biraz daha açmak çalışma açısından yararlı olacaktır. Nietzsche'ye göre, görünmeyen bir çekim altında aynı yörüngede dönüp duran felsefeler ortak bir gramer yoluyla ortaya konulan felsefelerdir. Hint, Yunan ve Alman felsefelerinin benzerliğinin en birinci sebebi bu felsefe sistemlerinin üretildiği dillerin aynı dil ailesi içinde olmasıdır. Platon'un öğrenme hakkında ileri sürdüğü *anamnesis* öğretisini hatırlatırcasına, Nietzsche de *atavizm* adı verilen bir düşüncüyü sahiplenir. Buna göre aslında düşünceler yoktan keşfedilmemekte, onların üzerinden yüz yıllar geçmiş olsa da yeniden tanınmakta ve hatırlanmaktadır. Nietzsche'ye göre bu, ruhun bir geriye dönüşüdür. Bu ifadesiyle onun, Hint Avrupa dil ailesine dâhil dillerin ortak kökenine dönüşten bahsettiği anlaşılmaktadır.³¹ Bu görüşlerinden yola çıkarak Nietzsche'nin, çalışmanın önceki bölümlerinde de ortaya konulduğu gibi *linguistik determinist* anlayışın temsilcileri arasında kabul edilebileceği savunulabilir.

Düşünüre göre Hint-Avrupa dillerinin mensubu olan ve benzer gramer yapılarına dayanan Batı felsefeleri, başka dil aileleri yoluyla keşfedilebilecek yeni felsefe yapma imkânlarının önünde bir engel oluşturmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi Nietzsche, Hint-Avrupa dillerinin gramer yapılarının etkisiyle ortaya çıkan benzer felsefe sistemlerine dikkat çektiği yerde Ural-Altay dilleri yoluyla farklı düşünme imkânlarına açılmanın mümkün oluşuna da işaret eder. Nietzsche'ye göre Ural-Altay dillerinin *özne* yapısı *zayıf* olmak açısından³² Hint-Avrupa dillerinin *özne* yapılarından farklı bir öznellik anlayışına sahip görünmektedir. Bu bağlamda, Ural-Altay dilleriyle yapılacak felsefeler örneğin Yunancayla inşa edilmiş felsefe sistemlerinden farklı olacaktır. Tam ifadesiyle Nietzsche, Ural-Altay dillerini konuşanların Hint-Avrupa dillerini konuşanlardan ve *Müslümanlardan* farklı yollar bulacaklarını belirtir.³³ Burada kullanılan *Müslümanlar* tabirinin, İslam dinine mensup olan farklı milletlerin bütününe ifade etmek için kullanılmadığı açıktır. Zira din mensubu olarak Müslümanların homojen bir yapısı yoktur. Bu nedenle bir ırkın ya da halkın homojen üyeleri gibi ortak bir dil ailesinin dilini kullanıyor olamazlar. Zira Müslümanlar arasında Farsça gibi Hint-Avrupa dillerini ve Türkçe gibi Ural-Altay dillerini konuşan topluluklar da bulunmaktadır. Nietzsche kullandığı Müslümanlar ifadesiyle, özelde Arap dilini genelde ise Sami dillerini konuşanları kastetmiş olabilir. Ancak bu kelimeyi özellikle kullanmasının başka gerekçeleri de bulunabilir.

Yunan felsefesini işleyip geliştiren Kindî, Fârâbî, İbn Sina ve İbn Rüşd gibi Müslüman felsefecilerinin varlığı da hesaba katıldığında, Nietzsche'nin "Müslümanlar" ifadesiyle Aristoteles'in şârihleri olan Müslüman felsefecileri kastettiği de düşünülebilir. Esasen bu felsefeciler, Hint-Avrupa dil ailesine mensup bir dil olan Yunan/Latin diliyle yazılmış felsefi eserleri okumuşlar, felsefeyi bu eserlerden öğrenmişler ve öğrendikleri felsefe yapma geleneğini Arapça, Farsça ya da Türkçenin imkânlarıyla dile dökerek devam ettirmişlerdir. Öyleyse Nietzsche, Müslümanların felsefe yapma yollarından farklı yolları işaret ederken, antik Yunan felsefesini takip eden Müslüman felsefecilerin yollarından farklı yolları da kastetmiş olabilir. İnsan tekinin, içgüdülerin derin bağlantılarına uzanan özne çeşitliliklerine sahip olduğunu düşünen Nietzsche'nin, dillerin özne yapıları arasındaki farklılıkları teşhis edip ortaya koymaması elbette düşünülemez. Karşılaştırma için Ural-Altay dil ailesinin seçilmesi de oldukça manidardır. Böyle bir seçimi Ural-Altay dil ailesinin en yaygın üyesi olan Türkçe'nin felsefe yapma imkânlarına bir işaret olarak yorumlamak da mümkündür. Bu durumda Nietzsche, Türkçe gibi dillerin gramer yapılarının Yunanca gibi dillerden farklılığına dikkat çekmek yanında, Yunanca konuşan Platon ya da Aristoteles gibi filozofların felsefi sistemlerinden farklı düşünme

³¹ Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, 33.

³² Philosophen des ural-altaischen Sprachbereichs (in dem der Subjekt-Begriff am schlechtesten entwickelt ist) werden mit grosser Wahrscheinlichkeit anders "in die Welt blicken"... (Nietzsche, *Jenseits von Gute und Böse, Vorspiel einer Philosophie der Zukunft*, 28).

³³ Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, 33-34.

sistemlerinin Türkçe yoluyla inşa edilebileceğinin müjdesini de vermiştir.

Nietzsche’nin özneye dair vurgusu, özne-nesne dikotomisine dayanan modern öznellik felsefelerinin alternatif olabilecek bir imkânı Türkçe gibi dillerde gördüğünün açık bir emaresidir. Bu durumda Nietzsche’nin kendi döneminde Ural-Altay dilleriyle ilgili yazılmış dilbilim kitaplarının ya da kimi ansiklopedilerdeki değerlendirmelerin etkisinde kaldığı düşünülebilir. Nietzsche’nin dikkat çektiği *zayıf öznellik* kavramının 1911 tarihli *Encyclopedia Britannica*’da Ural-Altay dilleri bağlamında kullanılışı göstermektedir ki o dönemde karşılaştırmalı dil alanında yapılan çalışmalarda Türkçe gibi dillerde zayıf bir öznellik, Hint Avrupa dillerinde ise güçlü bir öznellik yapısı bulunduğu kabul edilmektedir. Buna göre zayıf öznellik kavramı; *öznenin hafifçe, eylemin nesnesininse güçlü bir şekilde vurgulandığını anlatan* bir kavram olarak belirginleşir. Burada Türkçedeki nesnenin öznenin önce geldiği örnekler yoluyla konu açıklanmaya çalışılır. Eklerin önemine de değinilen bölümde iyelik ekinin ve olmak fiilinin Türkçe özne nesne ilişkilerindeki rollerine de değinilir.³⁴

Analitik felsefe geleneğinin mensupları da dile dönüşü bir imkân olarak görmüşlerdir. Ancak bu dil, mantığın dilidir. Analitik felsefecilerin büyük bir kısmı, felsefelerini sembolik bir mantık dili üzerinden ortaya koymuştur. Bu gerçek, analitik felsefe geleneğinin doğuşunun da Hint-Avrupa dil ailesine mensup dillerin düzensizliklerini aşma arayışıyla alakalı olduğunu düşündürmektedir. Her ne kadar analitik felsefe dile dönme arayışının bir ürünüyse de bu anlayışın, hayatı ve metafiziği dışlayan veçhesi Nietzsche’nin yaşamı önceleyen ve nihilizmden haber veren felsefesiyle uyuşmayacaktır. Büyük oranda Viyana Çevresi’nin mantıksal pozitivizm anlayışının etkisiyle ortaya çıkan sembolik mantığın formel dili, bilimin önermelerini aydınlatmak için kullanılacaktır.³⁵ Bilimlerin olgusal dilini felsefede de yakalamaya çalışan bu düşünürler, oluşturdukları formel dil yoluyla yaşama dünyasının dilinden ve de dolayısıyla Nietzsche’nin dil anlayışından uzaklaşmış olurlar.

Matematikle uyumlu hale getirilmiş bir sembolik dil, artık dil ailelerinden doğmuş doğal dillerden farklı bir dildir. Nietzsche’nin dil anlayışı açısından bakıldığında, böyle matematiksel bir dilin penceresinden dünyaya farklı bakılması oldukça beklendiktir. İstisnalar olmakla birlikte, Kıta Avrupası felsefesinin müdaviimleri geleneksel felsefenin meselelerini çeşitli şekillerde sistemlerine buyur ettikleri halde, sembolik mantık dilini merkeze alan mantıksal pozitivistler, geleneksel felsefenin sorunlarını *sahte sorunlar* olarak adlandırıp düşünme sistemlerinden dışlamışlardır.³⁶ Bu örnek, dilden kaynaklanan sebeplerle dünyaya farklı bakmanın açık bir örneğidir. Muhtemelen Nietzsche, Ural-Altay dilleri yoluyla dünyaya bakışta da böyle radikal bir farklılık beklemektedir.

İlk dönemi itibariyle analitik felsefenin dilbilimci temsilcileri arasında yer alan Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus* adlı eserinde Nietzsche’yi haklı çıkartacak bir kesinlikte, dilin düşüncüyü örttüğünden bahseder. Zaten ona göre dilin sınırları aynı zamanda dünyanın sınırlarıdır. Wittgenstein, dilin sınırlarının dünyanın sınırlarını imlediğini belirttikten sonra düşünen ve tasarımıyan bir *öznenin* var olmadığını savunur. Burada Nietzsche’nin özne anlayışına yaklaşıp gibidir. Bu bağlamda düşünür, felsefe konularında yazılmış çoğu cümle ve soruların anlamsız, diğer bir ifadeyle saçma olduğunu belirtir. Wittgenstein’a göre bu türden soruların hiçbir şekilde cevaplanma imkânı bulunmamaktadır. Filozofların soruları ve cümleleri dillerinin mantığını anlayamamalarından dolayı böyledir. Bu noktada Wittgenstein, Russel’in başarısına da değinir. Ona göre Russel’in gerçek başarısı, cümlenin görünür mantıksal formunun, gerçek formu olmayabileceğini göstermesinden kaynaklanır.³⁷ Wittgenstein’in değerlendirmelerinin, Nietzsche’nin gramer felsefesi hakkındaki tespitleriyle örtüşen yönlerinin olduğu ortadadır.

³⁴ Augustus Henry Keane, “Ural-Altai. Encyclopedia Britannica,” 27, (1911): 784. Erişim 25 Ocak 2025. https://en.wikisource.org/wiki/1911_Encyclop%C3%A6dia_Britannica/Ural-Altai

³⁵ Zekiye Kutlusoy, *Temel Sembolik Mantık* (Ankara: Art Yayınları, 2003), 10-11.

³⁶ İbrahim Okan Akkın, “Otantik Felsefenin Köksap Öbekleri,” *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 33, (2022): 2.

³⁷ Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, çev. Oruç Arıoba. (İstanbul: Metis Yayıncılık, 2013), 47, 135.

Nietzsche açısından *linguistik determinizm* merkezli özne kavrayışının politik alanda da kendisini gösterdiğini belirtmek mümkündür. Örneğin Nietzsche; Kant ve Bentham'ın temsil ettiği bireyin özgürlüğünü temele alan ahlâk felsefelerinin, farklı veçhelerden de olsa liberal siyaset anlayışını temsil ettiklerini düşünür. Rasyonel fâilin özgür istemesine dayanan Kant'ın otoriteye dayalı liberal öznesi ile faydacılığın sınırsız mutluluğu elde etmeye dönük arzuları temsil eden liberal öznesi, Nietzsche'ye göre bir madalyonun iki farklı yüzünü oluşturmaktadır. Ancak iki durumda da özne, dünyasal aktivitelerden ayrı bir soyutlamaya dönüşmektedir. Yine iki durumda da özne liberalizmin istediği sekülerleşmiş birey formuna uygundur.³⁸ Hint-Avrupa dil ailesinin güçlü özne anlayışını yansıtan bu siyasal konumlanışların dışında, Türkçe gibi dillerin özne anlayışlarını yansıtan siyasi görüşlerin nasıl bir politik karşılığa te- kabül edeceği konusu, bu çalışmanın sınırlarını aşsa da üzerinde düşünülüp tartışılması gereken bir başka konudur.

3. Türkçe'nin Özne Anlayışından Doğabilecek Düşünme İmkânları

Nietzsche'nin, dünyaya farklı bakma imkânlarını keşfetmeye yönelik çağrısının Ural-Altay dil ailesinin en yaygın üyesi olan Türkçe üzerinden örneklendirileceği çalışmanın başında belirtilmiştir. Bu bağlama uygun olarak, Türkçe'nin öznellik yapısına odaklanılacak ve bu alandan kimi örnekler verilecektir. Bu noktada Nietzsche'nin ko- nuyla ilgili akıl yürütmesinin mantıkî öncüllerini yeniden hatırlamak uygun olacaktır:

1. Ortak dil aileleri benzer felsefe sistemlerini doğuracaktır.
2. Ural-Altay dilleri ile Hint-Avrupa dilleri aynı dil ailesinden değildir.
3. O halde Ural-Altay dillerinden doğacak felsefe sistemi Hint-Avrupa dillerinden doğan felsefe sistemleriyle benzer olmayacaktır.

Nietzsche'nin bu çıkarımlardan elde ettiği sonuç önermesini, olgusal bir örnekle de kanıtlamak istediği an- laşılıyor. Ural-Altay dillerindeki *özne* yapısının Hint-Avrupa dillerinin özne yapısından farklı olduğunu bu amaçla ortaya koyuyor olmalıdır. O halde Nietzsche'nin ilgili tespitlerinde haklı olup olmadığını Ural-Altay dil ailesine men- sup bir dil olan Türkçe üzerinden test etmek mümkün görünmektedir. Modern Avrupa dilleri tek bir kelimeye çok sayıda görev yüklemekten hoşlanmayan dillerdir. Yükleme bakılarak, özne olan zamirin ne olduğu anlaşılabilir bu diller, zamiri yine de kullanma eğilimindedir. Hint-Avrupa dil ailesine mensup İtalyanca'da "*Io so*", İspanyolca'da "*Io se*", Almanca'da ise "*Ich weiss es*" Türkçe "*(Ben) biliyorum*" cümlesine karşılık gelir. Verilen Türkçe örnekte parantez içindeki "*ben*" zamiri çoğunlukla kullanılmayabilirken, Hint-Avrupa dillerinde özne görevinde kullanılan zamirler, özneyi hatırlatmak adına cümlede olmak konusunda ısrarcıdır.³⁹ Türkçede (Ural-Altay dillerinde) özne görevinde kullanılan zamirlerin kullanımı konusundaki bu rahatlık, Batı'nın özne merkezci felsefe anlayışlarına alternatif yeni yolların bulunabileceği konusunda Nietzsche'yi de ikna etmiş olabilir.

Türkçede öznenin şahıs ekleri yoluyla yüklem sonunda da temsil edilebilmesi, bu dili Hint-Avrupa dillerin- den ayıran başka bir özelliktir. *Gizli özne* olarak adlandırılan bu özne türü, anlam açısından değil ama biçim açısın- dan gizlenmiştir. Uzun cümlelerde özneye yüklem irtibatının kopuşu böylece önlenmiş olmaktadır. "*Geniş merdi- venden yukarı kata çıktık.*" şeklindeki bir cümle örneğinde, görünüşte özne bulunmamaktadır ama aslında cümlemin yüklemi olan *çıktı-k* fiilindeki *-k* eki, hikâye bildiren zamanın birinci çoğul şahıs eki olarak özneyi göstermektedir.⁴⁰

Türkçede *gizli özne* olarak adlandırılan özne görevindeki zamiri kullanmama ya da düşürme özelliği İngilizcede *pro-drop principle* olarak adlandırılmaktadır. Türk dili bu noktada, *zamirleri düşürme yanlısı* diller arasında kabul edil- mektedir. Ayrıca Türkçedeki gizli özne kavramlaştırmasının Noam Chomsky'deki karşılığı "*null subject*" ifadesidir.

³⁸ Kasım Küçükalp, *Nietzsche ve Postmodernizm* (İstanbul: Kibele Yayınları, 2017), 116-117.

³⁹ Walter Porzig, *Dil Denen Mucize: Dil Biliminin Araştırma Konuları, Yöntemleri ve Ulaştığı Sonuçlar*, çev. Vural Ülkü. (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005), 101.

⁴⁰ Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi Cümle Tahlilleri* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1995), 50.

Sıfır özne ya da *boş özne* gibi bir anlama gelen bu kelime grubu, cümlede öznenin bulunmayabileceği dillerin özne anlayışını ifade etmek için kullanılmaktadır. Ayrıca Chomsky’ye göre çocuklar daha doğuştan *gizli özne* parametresine sahiptirler.⁴¹ Bu arada Arapça, Katalanca, Çince, Hintçe gibi kimi dillerin de öznenin gizlenebileceği diller arasında olduğu bilinmektedir. O halde Nietzsche’nin, bir dilin ortak “*dil ailesi*”ne mensup olmasını o dil ailesi mensuplarında ortak dünya görüşünün teşekkülü için tek şart olarak görmesi eleştirilebilir bir tezdır. Zira ortak dil ailesine mensup olmadığı halde aralarında ortak bir *gizli özne* özelliğinin ya da başka ortak gramer özelliklerinin bulunduğu dillerin konuşanları da benzer düşünce sistemlerini ya da benzer kültürleri geliştirmiş olabilirler.

Türkçede öznenin cümledeki konumu katı bir şekilde belirlenmiş değildir. Ancak Hint-Avrupa dil ailelerinde özne de yüklem gibi cümlede belli adreslere yerleştirilmek zorundadır. Şahıs ekleri örneklerinde olduğu gibi Türkçe cümlelerde özne, yüklemden sonra konumlandırılabilir gibi nesneden sonra da kullanılabilir. “*Sen kitabı oku*” şeklindeki bir cümle, “*Oku sen kitabı*”, “*Kitabı sen oku*”, “*Kitabı oku sen*” ya da “*Oku kitabı sen*” benzeri farklı söz dizimleriyle kurulabilir. Türkçedeki söz dizimlerinde sadece öznenin değil elbette cümledeki bütün öğelerin yerleri değiştirilebilir. “*Ayşe dün pikniğe gitmediği için Osman da bugün partiye gelmeyecektir*” cümlesinin 1152 farklı söz dizimi kombinasyonu bulunduğu gerçeği⁴² hatırlandığında bu esnekliğin başka düşünme imkânlarına nasıl fırsat tanıyacağı da fark edilmiş olacaktır. Unsurlarının farklı kombinasyonlarla dizildiği cümleler arasında, vurgu ve tonlama değişimlerinden dolayı kimi anlam farkları oluşabilir ama bu durum özne ya da yüklem Türkçe cümlelerdeki esnek konumlanışının sunduğu felsefî ve poetik imkânların varlığı gerçeğini değiştirmeyecektir. Elbette bu durumun Türkçeye has olmadığı da savunulabilir. Ural-Altay dilleri yanında başka dünya dillerinde de Türkçedekine benzer felsefî imkânlar yanında bu imkânları aşan başka ilginç özellikler bulunabilir.

3.1. Dünyaya “O” Zamirinden Bakmak

Türkçede özne görevinde kullanılan zamirlerde dişillik, erillik ve nötrülük benzeri cinsiyetçi ayrımların bulunmayışı, bu dili Hint-Avrupa dillerinin cinsiyetçi öznellik anlayışından farklılaştıran başka bir özelliktir. Türkçede üçüncü şahıs zamiri olarak kullanılan “o” zamininin; kadınları, erkekleri, hayvanları, cansızları ve hatta Tanrı’yı temsil etmek için bile özne görevinde kullanılabilmesi Türkçenin önemli bir imkânıdır. Hint-Avrupa dillerine dâhil olan İngilizcede ise üçüncü tekil şahıs için cinsiyetlere göre farklılaşmış *he*, *she*, *it* şeklinde üç farklı zamir bulunur. Almanca, Fransızca gibi Hint-Avrupa dillerinde de durum farksızdır. Son zamanlarda İspanyolca gibi Hint-Avrupa dilleri için cinsiyetsiz, diğer bir ifadeyle *kapsayıcı* (inclusive) bir dil modelinin önerildiği⁴³ hatırlandığında, Türkçe gibi Ural-Altay dillerinin, sadece cinsiyetçiliği değil türçülüğü de aşmış gramer özelliklerinin sunduğu ayrıcalıklara Nietzsche’nin henüz 19. yüzyılda işaret etmiş olması daha bir anlamlıdır. Özne görevinde kullanılan “o” (Eski Türkçede “ol” ve “an”) zamiri örneği, Türkçenin sadece cinsiyet ayrımcılığından değil farklı varlık türleri arasındaki hiyerarşik ayrımlardan da uzak durduğunu göstermektedir.

Bu bağlamda Aristoteles’in cins-tür ayrımlarını esas alan hiyerarşik evren anlayışının temelinde, Yunan dilinin cinsiyetçi ve türçü yapısının etkisinin bulunduğu düşünülebilir. Porphyrios ağacında görülen beş tümenin hiyerarşik sıralamasında kendisini gösteren ayrımların dilin yapısından ne derece etkilendiği konusu ayrı bir araştırmanın konusudur. Türkçedeki “o” zamininin, *cevher* kategorisi başta olmak üzere cisimli cisimsiz, canlı cansız ve şuurlu şuursuz tüm varlıkları ifade edecek ortak bir fonetik simge oluşu, Nietzsche’nin işaret ettiği farklı felsefi yolları haber vermektedir. Türkçede cinsiyetçi ve türçü bir gramer yapısı olmadığına göre Türkçeden doğacak bir felsefenin, panteist ya da pananteist (vahdet-i mevcutçu, vahdet-i vücutçu ya da vahdet-i şuhutçu) kozmolojileri hatırlatan bir model sunacağı da savunulabilecektir. İslamiyet öncesi Türklerin yaygın inançlarından olan animizm inancının ve bu

⁴¹ Aslı Altan, “Acquisition Of a Null Subject Language,” *Dil Dergisi* sayı: 161 (2013): 8.

⁴² Kadir Yılmaz, Elif Sena Bayraktutar ve Nisa Nur Yağcı, “Türkçenin Söz Dizimi Matematiği,” *Dil Araştırmaları Dergisi* 16, sayı: 30 (2022): 163-164.

⁴³ Ben Papadopoulos, “A Brief History of Gender-Inclusive Spanish,” *DEP* 48, (2022): 40-41.

inançla bağlantılı olan tabiat kültlerinin, “o” zamiri örneğinde olduğu gibi Türk dilinin gramer kurallarıyla uyumlu olduğu da iddia edilebilecektir. Zira bu animist inanışta canlı, cansız, bitki, hayvan tüm varlıkların birer ruhu olduğuna inanılmaktadır.⁴⁴

Bu noktada “o” zamirinin, İslamiyet öncesi Türk inançlarında olduğu gibi bütün varlıklardaki ortak canlılık ruhunu sembolize eden, hiyerarşik açıdan eşitleyici bir kavram olduğu düşünülebilir. İslamiyet sonrasında Yunus Emre’nin saf Anadolu Türkçesinde de “o” (an/ol) zamirinin türcü ve cinsiyetçi hiyerarşiden azade eşitlikçi kullanımı dikkat çeker. “*Diyen ol, işiden ol, gören ol, gösteren ol/Her sözi söyleyen ol, sûret cân menzildir*” mısraları ya da “*Anı ana (onu ona) dursun anun (onu) söyleyen oldur söz anun (onun)/ Ol bizümdür biz anun bu gayrı teşbih dilidür*”⁴⁵ benzeri mısralar, o zamirinin kategorik ve türsel hiyerarşileri yıkan anlamı yoluyla, Yunus Emre Türkçesinde de kendisini görünür kılan farklı düşünme imkânlarını işaret eder.

Bu noktada Foucault’nun, “*Bu Bir Pipo Değildir*” adlı kitabında aynı adı taşıyan René Magritte tablosu hakkındaki yorumlarıyla bir bağlantı kurmak mümkün olabilir. Foucault’ya göre Magritte, *Bu Bir Pipo Değildir* ifadesiyle “bu” işaret zamirinin hem gösteren hem de bir ileri sürüş olarak bir pipo olmadığını anlatmak istemiştir. Bu demektir ki “bu” işaret zamiri pipoya eşdeğer olamaz ve onun yerini tutamaz.⁴⁶ Ancak Türkçedeki “o” şahıs zamirinin bütün bir soyut varlığı işaret etmesiyle, “bu” işaret zamirinin olgusal ve somut bir pipoyu işaret etmesi aynı şey değildir. Elbette bilinen bir nesnenin, neye karşılık gelip gelmediğini söylemek mümkündür. Bu yolla pipo nesnesinin “bu” zamiriyle özdeş olmadığı açıkça anlaşılır. Tamamen bir soyutlama olan evrenin (ya da evrenlerin) bütününe dair bir Varlık ideası ise Kant’ın da belirttiği gibi bilginin nesnesi olamaz.⁴⁷ Bu noktada varlığı, evrenin bütününe ya da Tanrı’yı gösteren “o” zamiri olgusal nesneleri göstermiş olmayacaktır. Öyleyse bu negatif şahitlik daha başlangıçta gösterilebilirlik tezi üzerine değil gösterilemezlik tezi üzerine kurulmuştur. “O” zamiri bu yönüyle, hakikatin temsil edilebileceğini kabul eden özdeşçi anlayışlardan ayrılmakta ve hakikatin gösterilemezliğine şahitlik etmektedir.

Diğer İslam coğrafyalarında yaygın olmayan ancak Osmanlı dönemi mezar taşlarında bir gelenek olarak kendini gösteren “Hüve’l Bâki” yazısının, Türkçedeki “o” zamirinin anlamını ele veren bir kullanımının bulunması bu noktada ilginçtir. Türkçeye “o sonsuzdur” anlamıyla çevrilebilecek bu ifadenin Foucault’nun önceki paragrafta alınılan tahliline göndermeyle, ilk olarak üçüncü tekil şahıs zamirinin kaplamının sonsuzluğunu, ikinci olarak da Tanrı’nın sonsuzluğunu imlediği kabul edilebilir. Türkçenin resmi bir dil olarak konuşulup yazıldığı Osmanlı toprakları dışındaki Müslüman mezar taşlarında kullanılmayan⁴⁸ bu Arapça cümlelerin, Türk dili grameriyle örtüşen felsefi imkânlarla teşkil edilmiş olması mümkündür. Burada Türklerin İslam’ı seçişlerinde, “o” zamirinin kapsayıcılığına benzer bir kuşatıcılığı “hüve” (hu) zamirinde bulmuş olmalarının da etkisi yok sayılmamalıdır. Her ne kadar Arapçada “hüve” zamirinin eril ya da dişil (hiye) formları bulunsada bu kelimeyi kullanan bir Müslüman Türk’ün tasavvurunda ilgili cinsiyet formların hiçbir karşılığı bulunmaz. Onlar kendi dillerinde “hu” zamirini kullandıklarında, Türkçedeki “o” zamirine karşılık gelecek şekilde, cinsiyet ve türülükten azade bir anlamda kullanmışlardır. Bu gerçeği Alevi-Bektaşî topluluklarında da gözlemlemek mümkündür. Alevi-Bektaşî cemlerinde *hü* ya da *hu* şeklinde telaffuz edilen bu zamirin, Türkçedeki “o” zamirinin anlamını ifade edecek şekilde kullanıldığı kimi şiir örnekleri incelediğinde daha iyi anlaşılmaktadır. Örneğin 16. yüzyılda yaşamış Alevi-Bektaşî ozanı *Kul Himmet*’in “*Zahid hû demeyi inkâr eyleme/ Yâ niçin çağırır insan hû deyü?*” mısralarıyla başlayan şiirinde, “hû” zamiriyle ifade edilen mananın her şeyi kuşatan bir *cevher* oluşu poetik bir dille ortaya konulmuştur.⁴⁹

⁴⁴ Erman Artun, *Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri - Öğretiler-Dinler* (Adana: Çukurova Üniversitesi Teknoloji Araştırma Merkezi, 2007), 2.

⁴⁵ Erdoğan Boz, *Yunus Emre Divan* (Ankara: Yunus Emre Enstitüsü, 2021), 66b.

⁴⁶ Michel Foucault, *Bu Bir Pipo Değildir*, çev. Selahattin Hilav. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023), 28.

⁴⁷ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, [B 384], 237.

⁴⁸ Mehmet Zeki Kuşoğlu, “Hüvelbâki,” *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları* 19, (1999): 67.

⁴⁹ Bedri Noyan, “Bektaşîlikte Kullanılan Deyimler,” *Türk Folklor Araştırmaları* 28, sayı: 17 (1977): 7933-7934.

Göktürk Türkçesinde özne olarak kullanılan “o” (ol) zamirinin çoğul şeklinin tekil formuyla aynı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum “o” zamirinin başlangıçta sayısal ilişkiler açısından da eşitlikçi bir ifade olduğunu düşündürmektedir. Örneğin, “*ol amtı anyıg yok*” cümlesinde ol (o) zamiri tekil formunda olduğu halde çoğul anlamıyla kullanılmıştır. Cümle bugünkü Türkçeyle ifade edildiğinde, “*onlar şimdi kötü değiller*” gibi bir anlama karşılık gelmektedir. Bu örnek, Türkçede birinci ve ikinci tekil zamirlerin hem teklik hem de çokluk için özel formlarının olmasına rağmen “o” zamirinin neden –lar çokluk ekiyle çoğullaştırdığını da açıklayabilir. *Ben, sen* şahıs zamiri örneklerinde –n teklik eki ve *biz, siz* örneklerinde –z çokluk eki bulunduğu halde nominatif haldeki “o” (Ol) zamiri, henüz başlangıçta bu eklerin ne tekil (-n) ve ne de çoğul (-z) şeklini almıştır.⁵⁰ “O” zamirinin türsüz, cinsiyetsiz olduğu kadar niceliksiz de oluşu, Göktürk devleti dönemindeki Türklerin, varlığı tekil ya da çoğul olarak değil de hiyerarşinin istisna olduğu bir bütünlükte görmelerine etkiye bulunmuş olabilir.

Türkçe gramer kitaplarında birden fazla özne türünden ve özne çeşitlerini ifade edecek farklı farklı terimlerden bahsedilmektedir. Türk dilini araştıran dilcilerin Türkçe gramerinde tespit ettikleri; *gizli özne, sözde özne, gerçek özne, mantıksal özne, örtülü özne, dolaylı özne, açıklayıcı özne, pekiştirmeli özne* benzeri farklı özne türlerinin varlığına dikkat çekmeleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Ancak elbette özne için bu kadar fazla kavramın kullanılmasına karşı çıkan dilciler de bulunmaktadır.⁵¹ Atomcu anlayışı yansıtan modern özne anlayışına eleştirel yaklaşan Nietzsche’nin, bireyin her eyleminin nedeni olan bir tek özne yerine, farklı pek çok öznenin varlığına dikkat çekmesi, Türk dilinde özne kavramının çeşitliliği gerçeğiyle örtüşür gibidir.

Türkçedeki özne türlerinden kabul edilen *gizli öznenin*, İngilizce benzeri Hint-Avrupa dillerinde Türkçedeki gibi yaygın olmadığı bilinmektedir. Eğer Nietzsche’nin tezi doğru kabul edilirse, Türkçedeki gizli özne unsurunun, Türklerin düşünce sistemleri bağlamında olmak üzere Tanrı inanışlarına da etkiye bulunmuş olabileceği savunulabilir. Zira Türkler, evrendeki her fiilin fâili olan gizli bir öznenin varlığına gerçekten de inanmaktadır. Kendisi Türk kökenli olan Mâtürîdî’nin, insan fiilleri de dâhil olmak üzere Allah’ın her türlü fiilin gerçek fâili olduğunu ortaya koyan görüşlerinin de Türkçedeki *gizli özne* yapısıyla örtüşmesi dikkat çekicidir.⁵²

Türkçede şahıs eklerinin çekimli fiillerde özneyi temsil ettiği bilinmektedir. Gizli özne de işte bu şahıs eklerine bakılarak bulunabilmektedir. Türk dilindeki kimi şahıs ekleri zamirlerin ekleşmesi yoluyla oluşmuşken, kimi şahıs ekleri de iyelik eklerinin yeni işlevler kazanması yoluyla teşekkül etmiştir. Gerek haber kiplerinde gerekse de dilek kiplerinde -emir kipi dışında- üçüncü tekil şahıs eklerinin bulunmadığı görülmektedir.⁵³ *Geliyor, geldi, gelmiş, gelecek, gelir, gelmeli* benzeri üçüncü tekil şahısla çekimlenmiş fiil örneklerinde, *geliyor-um, geldi-m, gelmiş-im, gelecek-im, gelir-im, gelmeli-yim* benzeri birinci tekil şahısta çekimlenmiş fiillerde bulunan şahıs ekleri gibi ekler yoktur. Bu demektir ki fiillerin üçüncü tekil şahısla çekimlendiği ve görünür bir öznenin bulunmadığı cümlelerdeki gizli özne, olmayan bir şahıs ekinin negatif işaretiyle bulunabilmektedir. “*Bize gelecek*” cümlesindeki öznenin “o” zamiri olduğu, şahıs zamirinin varlığı yoluyla değil de yokluğu yoluyla anlaşılabilmektedir. Ya da burada zamanı bildiren ek, üçüncü tekil şahıs eki olma özelliğini geçici olarak da olsa üstlenmiş durumdadır. Türkçedeki zamirlerin ve özellikle de “o” zamirinin Türk diline kattığı özellikler elbette bu çalışmada anlatılanlarla sınırlı değildir. Türkçede özne görevinde sıkça kullanılan zamirlerin ve özellikle de “o” zamirinin, farklı metafizik yorumlar için sunduğu imkânların keşfedilmesinin, insanlığın düşünce ufkunu zenginleştireceği açıktır.

⁵⁰ Oya Şen, “Göktürk Yazıtlarının Kelime Varlığı” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2010).

⁵¹ İsmail Ulutaş, “Cümlede Özne ve Fâil Konusuna Bakış,” *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2, sayı: 1 (2018): 5.

⁵² Bayram Çınar, “İslam Kelam Ekollerinde İnsan Fiilleri ve İnsanın Sorumluluğu İlişkisi,” *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10, sayı: 21 (2020): 38.

⁵³ Erol Barın ve Celal Demir, *Türk Dil Bilgisi 2 Biçim Bilgisi* (Ankara: Öncü Kitap, 2008), 149-151.

Sonuç

Nietzsche'nin, sadece kendi çağını değil kendisinden sonraki dönemleri de etkileyen büyük bir düşünür olduğu anlaşılmıştır. Onun, modernizmin temel karakteristiklerinden olan "özne" anlayışına yönelik eleştirileri kadar modernizmin diğer yapı taşlarına yönelik eleştirileri de ufuk açıcıdır. Frankfurt Okulu düşünürleri yanında Heidegger, Foucault, Deleuze ve Derrida gibi çağdaş düşünürlerde de Nietzsche'nin etkisi yadsınmaz. O aynı zamanda yüksek değerlerin değerini yitirdiği bir nihilistik çağın geliş haberini, post-modern çağ doğmadan çok önce insanlığa ulaştıran düşünürdür.

Nietzsche'ye göre pek çok insani durum gibi öznellik de dil ve gramer yoluyla inşa edilmektedir. Bu yönüyle düşünür, Humboldt'tan devraldığı *linguistik determinizm* anlayışını benimsemiş görünmektedir. Batı'nın modern özne anlayışı Hint-Avrupa dillerinin *gramer felsefesi* olarak adlandırılabilir yönünün güçlü etkisiyle teşekkül etmiştir. Zira Hint-Avrupa dillerinde özne, cümlelerin en güçlü unsurudur. Özne cümle içinde biçimsel olarak da çok zor terk edilir. Aynı zamanda bir filolog olan düşünür, Ural-Altay dillerini de incelemiş ve bu dillerin özne yapısının Hint-Avrupa dillerindekinden farklı imkânlarla olanak tanıdığını fark etmiştir. Nietzsche'ye göre Ural-Altay dillerinde var olan *zayıf öznellik* yoluyla dünyaya farklı bakmanın yolu da ortaya çıkmış olmaktadır.

Çalışma yoluyla, Ural-Altay dillerinin Altay koluna mensup bir dil olan Türk dilini merkeze alan farklı düşünme yollarının imkânı araştırılmış ve Nietzsche'nin Ural-Altay dillerine yönelik çağrısının gereksiz olmadığı anlaşılmıştır. Türkçenin, öznellik imkânları açısından Hint-Avrupa dillerinden farklı imkânlarla sahip olduğu görülmüştür. *Gizli özne* benzeri örnekler yanında "o" zaiminin cinsiyetsiz, türsüz, en azından başlangıçta niceliksiz oluşunun yeni düşünme imkânları açısından ilham verici olduğu görülmüştür. Ancak şu da anlaşılmıştır ki, gramerlerdeki benzerlikleri Nietzsche'nin yaptığı gibi ortak dil ailelerindeki benzerliklerle sınırlamak imkânsızdır. Chomsky'nin de ortaya koyduğu gibi *null subject* olduğu bilinen gizli özne yapılarının yaygın kullanıldığı başka dil ailelerine mensup diller de bulunmaktadır. Bu durumda düşünsel ya da kültürel benzerliklerin sınırları, ortak bir dil ailesinin sınırlarını aşabilecektir.

Bu çalışmada, Türkçe özelinde verilen örnekler esasında bütün Ural-Altay dilleri adına verilen örneklerdir. Bu bağlamda Macarca, Fince, Estonca, Moğolca, Korece ve Japonca gibi Ural-Altay dil ailesine mensup dillerin de Türkçeden doğacak düşünme imkânlarıyla paralel imkânlarla sahip olacaklarını kestirmek zor olmayacaktır. Ancak bu alanda yapılacak çalışmalar antik Yunan felsefesi yanında modern ve çağdaş Batı felsefeleri yok sayılarak değil, onların da birikimlerinden istifade edilerek gerçekleştirilmelidir. Üstelik sadece aynı dil ailesi içinde değil farklı dil ailelerine mensup diller arasında da benzer gramer özelliklerinin bulunabileceği unutulmamalıdır. Bu ortak gramer özelliklerinin, dünyanın farklı bölgelerinde de ortak düşünce ve kültür dünyalarının teşekkülünü tetikleyebileceği gerçeği yadsınmamalıdır. Ural-Altay dillerini konuşan düşünürlerin katıldığı disiplinler arası bilimsel/felsefî toplantılar düzenlenmeli ve bu toplantılarda, dil yoluyla dünyaya farklı bakmanın imkânları tartışılıp araştırılmalıdır.

Kaynakça

- Akdeniz, Faezeh. “Lacan ve Levinas’ta Dilin Kurucu İşlevi,” *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 34, (2022): 105-121.
- Akkin, İbrahim Okan. “Otantik Felsefenin Köksap Öbekleri,” *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 33, (2022): 1-22.
- Altan, Aslı. “Acquisition Of a Null Subject Language,” *Dil Dergisi* 161, (2013): 5-22.
- Altuğ, Taylan. *Dile Gelen Felsefe*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- Artun, Erman. *Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri - Öğretiler-Dinler*. Adana: Çukurova Üniversitesi Teknoloji Araştırma Merkezi, 2007. Erişim 24 Ocak 2025. https://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/erman_artun_inanc_sistemleri.pdf
- Barın, Erol ve Celal Demir. *Türk Dil Bilgisi 2 Biçim Bilgisi*. Ankara: Öncü Kitap, 2008.
- Boz, Erdoğan. *Yunus Emre Divan*. Ankara: Yunus Emre Enstitüsü, 2021.
- Çınar, Bayram. “İslam Kelam Ekollerinde İnsan Fiilleri ve İnsanın Sorumluluğu İlişkisi,” *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10, sayı: 21 (2020): 31-44.
- Danto, Arthur. *Nietzsche, Hayatı, Eserleri ve Felsefesi*. Çeviren: Ahmet Cevizci, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002.
- Deleuze, Gilles. *Nietzsche ve Felsefe*. Çeviren: Ferhat Taylan, İstanbul: Norgunk Yayınları, 2010.
- Emden, Christian J. *Modern Siyasal Düşünce ve Friedrich Nietzsche*. Çeviren: Gamze Varım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008.
- Foucault, Michel. *Bu Bir Pipo Değildir*. Çeviren: Selahattin Hilav, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023.
- Hall, Calvin S. *Freudyan Psikolojiye Giriş*. Çeviren: Ersan Devrim, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016.
- Kant, Immanuel. *Arı Usun Eleştirisi*. Çeviren: Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi, 2017.
- Karahan, Leyla. *Türkçede Söz Dizimi Cümle Tahlilleri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- Kaya, Musa ve Osman Demirel. “Türkçenin Konuşur Sayısı ve Dünya Dilleri Arasındaki Sıralamanın Analizi,” *Aydın Tömer Dil Dergisi* 8, sayı: 2 (2023): 295-330.
- Keane, Augustus Henry. “Ural-Altaic. Encyclopedia Britannica,” 27, (1911): 784. Erişim 25 Ocak 2025. https://en.wikisource.org/wiki/1911_Encyclop%C3%A6dia_Britannica/Ural-Altaic
- Kuşoğlu, Mehmet Zeki. “Hüvelbâki,” *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları* 19, (1999): 67-68.
- Kutlusoy, Zekiye. *Temel Sembolik Mantık*. Ankara: Art Yayınları, 2003.
- Küçükaltı, Kasım. *Nietzsche ve Postmodernizm*. İstanbul: Kibele Yayınları, 2017.
- Mills, Jon. “Linguistic Relativity and Linguistic Determinism: Idiom in 20th Century Cornish,” (Paper presented at the New Directions in Celtic Studies Conference, University of Luton, Newquay, November, 2000). Erişim 24 Ocak 2025. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED540362.pdf>
- Nietzsche, Friedrich Wilhelm. *Güç İstenci*. Çeviren: Nilüfer Epçeli, İstanbul: Say Yayınları, 2017.
- Nietzsche, Friedrich Wilhelm. *İyinin ve Kötünün Ötesinde*. Çeviren: Ahmet İnam, İstanbul: Say Yayınları, 2015.
- Nietzsche, Friedrich Wilhelm. *Jenseits von Gute und Böse, Vorspiel einer Philosophie der Zukunft*. Leipzig: Alfred Kröner Verlag, 1924.
- Nietzsche, Friedrich Wilhelm. *Megaralı Theognis Üzerine*. Çeviren: Yunus Emre Ceren, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021.
- Nietzsche, Friedrich Wilhelm. *Putların Alacakaranlığında ya da Çekiçle Felsefe Yapmak*. Çeviren: Firuzan Gürbüz, İstanbul: Sis Yayıncılık, 2013.
- Nietzsche, Friedrich Wilhelm. *Putların Batışı Ya da Nasıl Çekiçle Felsefe Yapılır*. Çeviren: Mustafa Tüzel, İstanbul: İthaki

Nietzsche, Friedrich Wilhelm. *Werke in drei Bänden*. (1954): München Band 3, 323-332. Erişim 25 Ocak 2025. <http://www.zeno.org/nid/20009257764>

Noyan, Bedri. "Bektaşilikte Kullanılan Deyimler," *Türk Folklor Araştırmaları* 28, sayı: 17 (1977): 7931-7936.

Papadopulos, Ben. "A Brief History of Gender-Inclusive Spanish," *DEP* 48, (2022): 40-48.

Pham, L. Q. "Nietzsche on language and our pursuit of truth," *The Expositor: A Journal of Undergraduate Research in the Humanities* 12, (2016): 58-69.

Porzig, Walter. *Dil Denen Mucize: Dil Biliminin Araştırma Konuları, Yöntemleri ve Ulaştığı Sonuçlar*. Çeviren: Vural Ülkü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005.

Şen, Oya. "Göktürk Yazıtlarının Kelime Varlığı." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2010.

Topkaya, Rabia. "Dilin Aynasında Kültür: Humboldt Felsefesinde Dil – Kültür İlişkisi," *Vira Verita* 4, (2016): 59-71.

Ulutaş, İsmail. "Cümlede Özne ve Fâil Konusuna Bakış," *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2, sayı: 1 (2018): 1-12.

Viscomi, Marco. "Nietzsche's critique of positivism The dialectical unity of the existent" in *Existence and the One*, Editörler: Boško Pešić ve Pavao Žitko. TeseoPress, 2019.

Wittgenstein, Ludwig. *Tractatus Logico-Philosophicus*. Çeviren: Oruç Arioba, İstanbul: Metis Yayıncılık, 2013.

Yılmaz, Kadir, Elif Sena Bayraktutar ve Nisa Nur Yağcı. "Türkçenin Söz Dizimi Matematiği," *Dil Araştırmaları Dergisi* 16, sayı: 30 (2022): 157-167.